

Herwarth Walden, Nell Walden és a berlini Sturm Galéria Új festészeti irányzatok áttörése Németországban a 20. század elején

Herwarth Walden 1878-ban Berlinben, Georg Levin néven látta meg a napvilágot. Fiatal években zeneszerzést tanul a német fővárosban és Firenzében. A művészetekkel szembeni elkötelezettségét szülei nem nézik jó szemmel, s így korán eltávolodik nagypolgári családjától.

Bekapcsolódik Berlin művészeti életébe, később meghatározó alakja lesz. 1932-ben már mint a kommunista párt tagja elhagyja Németországot, s Moszkvába emigrál, ahol 1941-ben a sztálini terror áldozata lesz.

„Walden ritkán téved az igazi tehetségek felismerésében” – állították róla kortársai. Ez a megállapítás minden bizonnyal igaz is, ha végignézzük azoknak a névsorát, akik az ő felfedezettjei voltak, s akik a berlini Der Sturm körhöz tartoztak. A később híressé vált művészkört 1903-ban alapítja, ugyanabban az évben, amikor feleségül veszi a nála kilenc évvel idősebb expresszionista költőnőt Else Lasker-Schüler. Az első felesége találta ki a Herwarth Walden nevet, Henry Thoreau 1854-ben írt regényének főhőse után, s ugyancsak Else volt az 1910-től megjelenő *Der Sturm* folyóirat keresztanyja is.

A folyóirat rövid idő alatt szellemi központtá vált, ahol együttműködtek fiatal és újítani akaró költők, írók, festők, szobrászok, zenészek és politikusok. A Walden által alapított és szerkesztett folyóirat ma már kordokumentuma e pezsgő szellemi korszaknak. Az 1932-ig működő lap az expresszionizmus legfontosabb megjelenési helye lett, olyan irodalmi munkatársakkal, mint Else Lasker-Schüler, Anatole France, Knut Hamsun, Selma Lagerlöf, Adolf Loos, Heinrich Mann és mások. Walden volt az esszéíró és kritikus, aki csatta-

nós stílusával könyörtelenül szembeszállt az új művészeti irányok ellenfeivel. Ebben az időben már korának ismert alakja, és szószólója a modern nemzetközi művészeti mozgalmaknak. A fiatal Hilla Rebay, aki szintén a Sturm köréhez tartozott, így jellemzi őt:

„Walden apró filigrán ember szőke művészsörénnyel. Hátrafésült hajából egy tincs állandóan önállósítja magát, és előre hullik. A vastag szemüveglencse mögül kék szemei folyton méregetik a szemben lévőket.

Zenész kezei állandóan hadonásznak, cigaretta nélkül szinte lehetetlen látni, csupa vitalitás, és egy nehéz ember.”¹

1912-ben Walden meglátogatja Svédországban élő testvérét, ahol megismerkedik a landskronai protestáns pap orgonaművész lányával Nell Rosslunddal. Azonnal beleszeret, elvállik Elsa Lasker-Schülerrel, és még abban az évben feleségül veszi a fiatal lányt. A házasságkötés után Nell Walden lesz a Sturm háziasszonya, de a munkában is tevékenyen részt vesz: nappal korrektúrákon dolgozik, esténként pedig Walden diktálja neki cikkeit.

A Der Blaue Reiter csoport művészeivel ápolt kapcsolat veti fel a vállalkozás bővítésének szükségességét a képzőművészet irányába. Az agilis Nell férje minden ilyen jellegű törekvését támogatta, így ettől az évtől kezdi el működtetni a Sturm Galériát, amelyben többek között a Der Blaue Reitert, Oscar Kokoschkát és az olasz futurizmus jelentős műveit is bemutatja. Főként a futuristák képei váltottak ki dühös sajtóvisszhangot, ami csak növelte a kiállítóterem polgárpukkasztó imázsát. A francia kubisták képeinek prezentálá-

sával pedig már a nemzetközi kapcsolat is kialakul. De a galéria mellett egész Sturm-birodalmat teremt, többféle létesítménnyel (művésziskola, színház stb.).

A 1913-as „Első Német Őszi Szalonon” mint egy nagy világavantgárd-találkozón Németország, Magyarország, Franciaország, Hollandia, India, Olaszország, Ausztria, Románia, Oroszország, Svájc, Spanyolország, Csehország és az Egyesült Államok művészei együtt vettek részt. A kiállítás megszervezéséhez a fiatal pár rengeteget utazik Európa-szerre, hogy a művészekkel megbeszéljék a bemutatóval kapcsolatos kérdéseket. Nell Walden szívesen találkozott személyesen a művészekkel, s így alakíthatott ki néhányukkal szoros barátságot. Az utazások alkalmával jutottak el Párizsba is, ahol – s most micsoda névsor következik! – Robert és Sonja Delaunay-nál, Juan Gris-nél, Fernand Léger-nél és Francis Picabia-nál tettek műterem-látogatásokat. A legizgalmasabb azonban az akkor még teljesen ismeretlen fiatalember, Marc Chagall műveinek felfedezése volt számukra.²

A szalon bemutatójára szinte az összes kiállító művész eljött Berlinbe, s így néhány hétre a Sturm Galéria az új művészetek szellemi és valóságos központjává vált. De Waldenék nem elégedtek meg a kiállítás sikerével, fáradságot nem kímélve folyamatosan arra törekedtek, hogy újabb és újabb tehetségeket kutassanak fel.

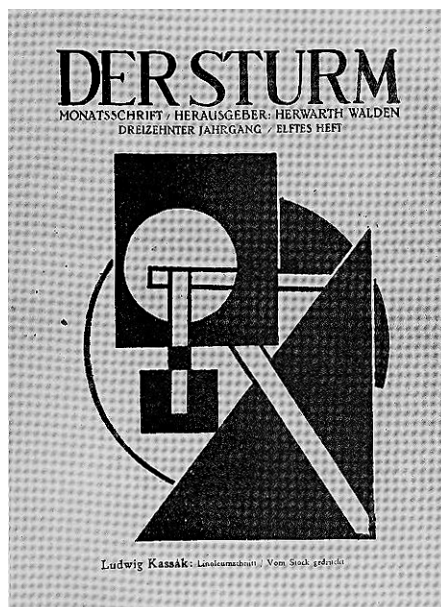
Miközben Walden kiállításokat szervezett, és lapjában kommentálta őket, addig Nell megkezdte a saját gyűjteményének felépítését azzal, hogy minden Sturm-bemutatón egy festményt vagy egy grafikát vásárolt magának. Eleinte a válogatás nagy része grafikákból, rajzokból és akvarellekből

William Wauer szobra
Herwarth Waldenről

állt, a nagy jelentőségű festmények évek során kerültek hozzá. Ez a gyűjtemény a Sturm tendenciáit rendkívül jól tükrözi, úgy is vált ismertté, mint Sturm-gyűjtemény, azonban ez mindig is, egész a kezdetektől fogva Nell Walden személyes tulajdona volt.

Az első világháború kitörésével a Sturm szorult helyzetbe került, már csak azért is, mert kiállításain az orosz és francia „ellenséges” művészek is szerepeltek. Azonban Nell Walden számára a háborús évek nem várt kereseti forrással, gyűjtő tevékenységének intenzív időszakává válhattak. A skandináv országok háborús sajtóirodáján kapott lektori állást magas fizetéssel. Ezenkívül még fordításokat végzett, az ipari és a külügyi hivatal részére. Így szinte éjjel-nappal dolgozott, a megkeresett pénzből nemcsak saját gyűjteményét bővítette, hanem az összes Sturm-vállalkozást is támogatta. Az ő mecénatúrájának köszönhetően a Sturm a háború alatt elképzelhetetlen módon terjeszkedhetett. Új és nagyobb kiállítótermeket béreltek, a kiadó pedig az expresszionista regények mellett drámákat és a Sturm-körhöz tartozó művészek műveinek reprodukcióit is megjelentette.

A *Der Sturm* címlapja 1922-ből,
Kassák Lajos grafikájával

1916-ban vezették be a heti Sturm-estéket, egy igazi szellemi csemegét, amelyeken az expresszionista irodalomból tartottak felolvasásokat. A művészeti iskola is bővíthette tevékenységét különböző új szakokkal, 1917-ben pedig megnyitották a Sturm Művészeti Könyvek Boltját is, ami nem elhanyagolható pénzforrása lett a fiatal expresszionistáknak.

Walden, aki addig a forradalmat kizárólag a saját maga által meghatározott művészetben látta, az októberi forradalom óta egyre többet foglalkozott a politi-

kával; először tagja lett a szovjet baráti társaságnak, majd belépett a Német Kommunista Pártba. Éjszakánként illegális gyűléseket tartottak a *Sturm* szerkesztőségi helyiségeiben. Nell Walden, aki éveken át minden energiájával a vállalkozás felvirágoztatásán tevékenykedett, egyre elkeseredettebben szemlélte férje fanatizmusát, s egyre több összeütközésre került sor kettejük között. Házasságuk e kritikus pontján figyelemre méltó eseményre került sor: Walden 1919 tavaszán átruházta feleségére a *Sturm* teljes gyűjteményét, amely Nellével együtt a modern művek legnagyobb magángyűjteménye lett Németországban, s amely az avantgárd nagy klasszikusainak képeit foglalta magába. A *Der Blaue Reiter*től Campendonk, Kandinszkij, Macke, Marc és Gabriele Münter, a francia kubistáktól Gleizes, Léger, Picasso, az orfista Delaunay, az olasz futuristák közül Boccioni és Severini, az orosz modernektől Archipenko, Chagall, a svájci Klee, az osztrák Kokoschka, a magyar Kádár Béla, a dadaista Schwitters, a cseh Filla és a holland Jacoba van Heemskerck festményei képviselték az illusztris névsort.

A háború alatti és a háború utáni időszakban mind több nehézség és konfliktus alakult ki a művészekkel is. Az „orosz” Chagall és Kandinszkij kénytelen volt a háború alatt hazájába visszatérni, képeik egy részét a *Sturm* Galériában hagyták. Ugyan a festmények többségét a galéria eladta, de a pénz, amit érte kaptak, a gazdasági válság hatására elértéktelenedett, és amikor 1921-ben az orosz értelmiség elhagyta Oroszországot, és ezek a művészek újra Berlinbe érkeztek, üres kézzel kellett távozniuk Walden irodájából. Kandinszkij beletörődött a veszteségbe, de Chagall évekig pereskedett festményei miatt. A pernek az lett a vége, hogy Nell Waldennek kellett átadnia gyűjteményéből két képet jóvátételként a festőnek. A procedúra egyáltalán nem tett jót a galéria hírnevének, de a nagy felfedezettek neve olyan húzóerő volt, hogy nemsokára ismét fiatal művészek töltötték meg a művészeti iskolát és a kiállítóterem helyiségeit. A háború utáni időszakban adott a *Sturm* Galéria fórumot a magyar művészek többségének is. Itt és a folyóirat hasábjain jelentek

Herwarth Walden és Nell Walden otthonukban

meg többek között Moholy-Nagy László, Scheiber Hugó, Ferenczy Béni, Berény Róbert, Bernáth Aurél, Kádár Béla, Bortnyik Sándor és Péri László alkotásai. Péri László Herwarth Walden egyik legkedveltebb művésze lett, ezt Bernáth Aurél visszaemlékezésében így írja le: „[Waldennek] nagy lakása volt, tele képekkel; a kubizmustól kezdve minden irány képviselve volt. Vasárnaponként vezetést tartott az érdeklődőknek. Egy alkalommal én is részt vettem ezen. Az első szobában, mindjárt a bejárattal szemben egy nagy Chagall-kép függött. A szoba másik falán Péri honfitársam képei függtek, ha ugyan lehet ezeket képeknek nevezni, mert igazában amorf formájú keménypapír kivágások voltak, nagy geometriai formák, amik szürke, vörös, barna és fehér plakátszínek által váltak el egymástól. Walden, miután a hallgatóság köréje gyűlt, így kezdte a vezetést: Chagall und Péri sind die größten Maler der Welt (Chagall és Péri a világ legnagyobb festői).”³

Az avantgárd művészetre fogékony német és nemzetközi közönség figyelemmel kísérte és megismerte a galériában szereplő képzőművészeket, s ezzel Herwarth Walden segítségével sok magyar művész neve is Európa-, illetve világhírű lett.

A Chagall-per végkifejlete és az a tény, hogy a *Sturm* helyiségei agitprop irodákká alakultak, Nell Waldennek már meghaladta a tűrőképességét. Semmiképpen nem akarta férjét politikai tevékenységében követni, s 1924-ben elvált tőle. Megegyezésük szerint a *Sturm*-

gyűjtemény az asszonytól maradt, aki tisztában volt annak értékével. Ezért úgy rendelkezett, hogy halála után a teljes anyagot a Berliini Múzeum kapja meg. A náci 1933-as hatalomátvétele után azonban – kifejezve, hogy nem ért egyet a nézeteikkel – széttepte ezt a végrendeletet. Hogy hogyan alakult a nagy értékű műkincsek sorsa, azt a későbbiekben vázolólok.

Nézzük addig Herwarth Walden sorsának alakulását! A húszas évek végén pénzügyi gondok miatt egyre nehezebben működött a Sturm-vállalkozás, majd amikor 1932-ben a szalonbaloldaliból hívó bolsevistává alakult Walden elhagyja Berlint, és Moszkvába emigrál, a mozgalomnak is vége lett. A Szovjetunióban először tanárként, majd kiadóként működik, de hamarosan az avantgárd művészetek melletti elkötelezettsége miatt szembekerül a sztálini hatalommal. Komikus módon Sztálinék egyenlőségjelet tettek az avantgárd és a fasizmus közé, s emiatt állandóan támadásoknak volt kitéve. Egy idő után már nem tudott saját védelmében semmit felhozni, majd utolérte oly sok kommunista sorsa, elfogták, börtönbe került, ahol 1941-ben halt meg.

Nell Waldennek, aki továbbra is Németországban élt, hamarosan rá kellett jönnie, hogy a náciaktól nemcsak az emberek vannak veszélyben, hanem a gyűjteménye is. Így örömmel fogadta a bázeli Kunsthalle igazgatójának felkérését a Sturm-anyag bemutatására. Tudta, hogy ha a képek kikerülnek Németország területéről, biztonságban tudhatja őket. Azonnal beleegyezett a felkérésbe, majd ő is áttelepült Svájcba.

Nagy megdöbbenésére a bázeli Kunsthalle sosem mutatta be a Sturm-gyűjteményt, hanem raktáron tartotta, sőt évekkel később egy komoly összeget számlázott ki raktározás címén. Mint kiderült ennek az volt az oka, hogy a svájci múzeum kerülte bármilyen német gyűjtemény bemutatását. Nell Walden annak reményében, hogy az anyag mégiscsak kiállításra kerül, beszerezte azokat az igazolásokat, melyek bizonyították, hogy a művek

nem német, hanem az ő állampolgársága révén svéd magántulajdonban vannak. Ezután a Berni Történeti Múzeum kérésére átszállították az anyagot hozzájuk, de a kiállításukra csak 1944-ben került sor.

1948-ban Hilla Rebay felajánlotta, hogy a gyűjtemény jelentős részét megveszi a Guggenheim-alapítvány számára. Nell Walden vonakodott, mert szerette volna a képeket inkább egy európai múzeumban elhelyezni, azzal a kikötéssel, hogy a teljes repertoárt állítsák ki és gondozzák. Nem volt ez olyan lehetetlen kérés, s mégsem vállalkozott rá egyetlen múzeum sem. Így kerülhetett sor arra, hogy 1954-ben Stuttgartban a műalkotások nagy részét aukción adták el. A múzeumigazgatók nem verekedtek a jutányosan megvásárolható festményekért, javarészt műkereskedők és magángyűjtők vásárolták. Hilla Rebay-nak is sikerült jelentős műveket megszereznie a Guggenheim Múzeum számára. Nell a megmaradt képeinek 45 darabját 1958-ban a Stockholmi Modern Múzeumnak ajándékozta.

1954-ben kiadott egy könyvet a mozgalmas és izgalmas korszakról, színes reprodukciókkal, a címlapra Oskar Kokoschka Herwarth Waldenről készült híres képét választotta. Az elsőt 1963-ban követte egy második könyv is, melyben volt férjéről írja meg emlékeit.

Az 1975-ben 88 évesen Bernben elhalálozott Nell Walden egész életében kötelességének érezte, hogy az expresszionista művészet és irodalom mecénásának emlékét ápolja, s nagyrészt neki köszönhetjük, hogy ez a jelentős kultúrtörténeti korszak nem merült feledésbe.

Irodalomjegyzék

1. Faltin, Sigrid: *Die Baroness und das Guggenheim Hilla von Rebay – eine deutsche Künstlerin in New York*. Libelle Verlag, Lengvill (Schweiz), 2005.
2. Jürgs, Britta: *Sammeln nur um zu besitzen?* Aviva Verlag, Berlin, 2000.
3. Bernáth Aurél: *Utak Pannóniából*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

WÉBER KRISZTINA

Csak anyanyelvemen lehetek igazán én.

(Kosztolányi Dezső)